ДЕМОН

Східна повість

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Печальний демон, дух вигнання,
Літав над обрієм земним,
І днів минулих спогадання
Пливли юрбою перед ним;
Тих днів, коли в чертогах світу
Сіяв він, чистий херувим,
І на бігу, в огні блакитнім,
Комета усміхом привітним
Любила поміняться з ним,
Коли крізь вічності тумани,
Жадібний знань і повний сил,
Він стежив зграйні каравани
-В простори кинутих світил;
Коли, мов ясний небосхил,
Йому любов сіяла рання!
Не знав злоби він, ні вагання,
І не жахав ума його
Віків похмурих ряд безкрилий...
Він згадував... Але всього.
Не мав він пригадати сили!

II

Давно він, проклятий, блукав
Серед страшної самотини:
Услід за віком вік спливав,

Як за хвилинами хвилини,
У блиску зір ;і льоті хмар...
Землі безмежний володар,
Він сіяв зло без насолоди,
І на страшнім шляху тому

Не зустрічав він перешкоди, —
І зло наскучило йому.
III
Над верховинами Кавказу
Вигнанець раю пролітав;
Під ним Казбек, як грань алмазу,
Снігами вічними сіяв,
І, повен жаху для людини,
Мов щілина, житло змііне,
Дар'ял між горами зіяв,
І Терек, буйний, як левиця,
Піднявши гриву на хребті,
Ревів — і звір гірський, і птиця
У ясносиній висоті
Глаголу вод його вчували,
І позолочені хмарки
З країн південних, здалеки
Його на північ проводжали.
І скелі, оповиті в сум.
Юрбою димною дрімливо
Дивилися на білий шум,
На хвиль бентежних вічну зливу.
І темні башти замкові,
Чолом шматуючи тумани,
Кавказу вічні вартові
Між гір стояли, як титани!
Прекрасно-дикий був навкруг
Весь божий світ — та гордий дух
Зневажливим окинув оком
Все, Богом створене самим,
І на чолі його високім
Це не відбилося ІНІЧИМ.

I¥
І перед ним нові картини

З'явилися в ясній імлі:
Розкішна Грузія долини
Прослала килимом вдалі...
Щасливий, пишний край землі!
Стовпами зведені раїни,
Під ними срібні ручаї
На ложі з різного каміння,
Хитання роз, де соловТ
Красуням ШЛЮТБ пісні пломіннї,
Палкі освідчення свої;
Чинари пишні та розлогі,
Густим увінчані плющем,
Печери, де лежть тихцем
Удень олені ряснорогі,
І шум, і рух, і листя дим,
І гомону далекий грім,
І ніжні пахощі рослинні',
І день палкий в огні прикрас;
Росою повні кожний раз
Вогкі і ароматні ночі,
І зорі пристрасні, як очі
Грузинки у кохання час...
Але крім заздрості глухої
Бенкет природи не збудив
У серці, сповненім злобою,
Ні сил нових, ні почуттів.
Весь чар земних розкішних видив
Він зневажав чи ненавидів.
V
Високий дім, широкий двір
На славу в сивого Гудала....
Труда він коштував немало
І сліз рабам ще з давніх пір.
Удосвіта на схили гір
Він тіні— відкида блакитнг,

У скелі сходи ледь помітні
Від башти крайньої ведуть
Туди, де ллє Арагва хвилі.
Не раз по сходах держить путь
В чадрі княжна Тамара білій:
Дівчата воду там беруть.

VI

Завжди безмовний, на долини
Зорив байдуже хмурий дім;
Гучний бенкет сьогодні в нім —
Звучить зурна і ллються вина —
Тамару віддає Гудал.
Для цього він усю родину
Покликав. Юна молода
Сидить між подруг на покрівлі,
Де співи й ткані, й злота дар;
Вже за високими шпилями
Заходить сонце як пожар...
Б'ючи помірно в такт руками,
Співає коло... Молодій
Кортить до танцю... Бубон свій
Вона бере, її рука
Взялась крутить його; легка,
Вона летить, пливе, мов пава,
То раптом спиниться на мить —
І погляд як огонь горить,
І кличе, вогкий та лукавий.
То стрепенеться, оживе,
Свій стан гнучкий нахилить трішки,
І знов по килиму пливе
Краса божественної ніжки.
І усміхається вона,
Весела й чиста, як весна.
Проміння місячне, що грає
По розхвильованій воді, —

Хто з ним ці чари порівняє,
Як цвіт, як щастя, молоді?

Клянуся сонцем з-понад хмар,
Клянуся славою пророка,
Персидський гордий володар
І ні один на світі цар
Не цілував такого ока.
Гарему пишного фонтан
У чарах літнього спокою
Своєю срібною росою
Не обмивав подібний стан!
Рука ще жодної людини
У ніжних пестощів хвилини
Подібних кіс не розплела;
Відколи світ позбувся раю,
Така красуня, присягаю,
Під сонцем півдня не цвіла.
VIII
Востаннє в танці мрійно лине
Дочка Гудалова єдина
Бо ждуть уже на цю дитину
Далекі люди, не свої
В новій, незнаній батьківщині,
І доля тихої рабині
В чужім краю, в чужій сім'ї.
І часто потайні вагання
Темнили світле їй чоло;
Та повне все зачарування,
Таке ясне, як зірка рання,
Таке все миле в ній було,
Що навіть Демон сам крилатий,
Коли б побачив він її,
Зітхнув би, мусив би згадати
Безгрішні, давні дні свої.

IX

І Демон бачив... Як світання,
Неясний вітер хвилювання

В собі відчув нежданo він...
Його душі німу пустиню
Мов благовісний сповнив дзвін...
І осягнув він знов святиню
Добра, любові й красоти!..
І довго з дивної картини
Він тішив зір... Дух самоти,
В тумани мрій він знов полинув
Про щастя давнє, в давні дні,
Що одцвіли удалині.
Немов у бран незнана сила
Його взяла, — як все навкруг...
В нім почуття заговорило,
Ожив його холодний дух...
Чи знак відродження то з неба?
Спокуси слів знайти у себе
Вже він не міг... Він їх не мав...
Забуть? Бог забуття не дав:
Та забуття йому й не треба!..

X

Гарячим змученим конем,
Бажання сповнений вогнем,
Мчав на весілля наречений.
Арагва срібна і студена
Вже котить хвилі перед ним.
Він їде з почетом гучним.
Із вантажем для молодої
Ідуть поважною ходою
Верблюди, й дзвоники дзвенять.
Він сам, володар Сінодала,
Веде багатий караван.

Його не спинять ні обвали,
Ні дощ, ні вітер, ні туман.
Його скарбам числа немає;
Оправа шаблі так і грає
На сонці золотим огнем;

Рушниця добра за плечем.
Пустує вітер рукавами
Його чухи, горить вона
В яскравім сяйві галуна.
Усе гаптоване шовками
Його сідло... У дзвоні зброї
Зорить він мужньо в далечінь ..
Під ним баский злотистий кінь,
Краса і гордість Карабаху;
Він щулиться, хропе від жаху
І скоса дивиться туди,
Де хвилі спінені води...
Тривожна путь на узбережжі,
Ліворуч — скелі, наче вежі,
Праворуч — річки глибина.
Вже пізно. Сніжна вишина
Поволі гасне... Встав туман,
І посцішає караван.
XI
Аж ось каплиця при дорозі.
З давніх давен почиє в бозі
Тут князь якийсь. Його метка
Забила месника рука.
З тих пір на свято чи на битву,
Куди б і хто не поспішав,
Завжди ставав тут на молитву
І в тишині поклони клав.
І та молитва зберігала
Від мусульманського кинджала.

Забув, одначе, молодий
Про звичай прадідів святий.
То демон мрією п'янкою
Його в дорозі спокушав,
І він в думках, під ночі тьмою,
Уста Тамари цілував.
Враз перед ним майнуло двоє,
І ще, і ще... у тьмі, на жах,

Ударив постріл, і в горах
Полинув тужною луною...
Підвівся князь на стременах,
Немов орел, щоб стать до бою...
Сяйнув турецький ствол в руках, —
І він помчав на бій стрілою.
Знов постріли, і крик глухий,
І стогін в темряві долини...
Тривав недовго смертний бій:
У нім не встояли грузини!
XII
Замовкло все в долині тій,
Що стріла караван бідою.
І над мерцями, в тьмі важкій,
Верблюди збилися юрбою;
Лиш їх дзвіночки біля ший
Свій плач тонкий зливали з тьмою.
Пограбували караван,
І над тілами християн
Уже кружляє птиця ночі!
Навік закрилися їм очі,
Не жде їх вічний супокій
Біля батьків, в землі своїй,
Під монастирською плитою.
Не прийдуть сестри й матері
Над ними плакать на зорі,

Покриті довгою чадрою.
На пам'ять тут про вихор бою
Біля дороги хтось хреста
Поставить доброю рукою,
Щоб плющ, зеленою весною,
Своєю сіткою тонкою
Його ласкаво обплітав,
В'ючись до сонця без тривоги,
Де хмари, птиці й вітру спів;
Щоб після довгої дороги
Тут перехожий відпочив...

XIII

У пітьмі кінь летить стрілою,
Хропе і рветься, мов до бою;
То раптом стане на скаку,
Прислухається в ніч лунку,
Всім тілом тремтячи з нестями;
То в землю вдарить копитами,
Так, що гуде вона, як мідь,
То знову гривою важкою
На вітрі маючи, стрілою
Вперед без пам'яті летить.
Він швидко дихає, лякливий,
У настороженій імлі,
І ніби б'ється у сідлі
На ньому вершник мовчазливий,
З чолом, похиленим на гриву.
Летить він в морок навмання,
Він не керує поводами,
І кров широкими струмками
Стікає з нього на коня,
Що від клинків, в важку годину,
Свого господаря беріг,
Але від кулі осетина

Урятувать його не зміг!
XIV
В сім'ї Гудаловій ридання,
В подвір'ї юрмиться нарід:
Чий кінь примчав і без дихання
На камінь впав біля воріт?
І хто цей вершник, що на ньому
Поникнув, наче од утоми,
В обіймах смерті? В юнака,
Що вже не дивиться навколо,
В останнім тиску захолола
На гриві скрючена рука.
Недовго ждав на молодого
Тамари зір в огні уяв, —

Князівське виконав він слово
І на весілля він примчав...
Та вже на румака свойого
Повік не сяде він прудкого?..
XV
Грозою впала в день ясний
На дім Іудала божа кара? .
В сльозах поникнула Тамара,
Журбі віддавшися тяжкій.
їй груди рвуть важкі ридання,
Ніхто ридань таких не знав?
І голос ніжний, як дихання,
В її уяві зазвучав:
"Не плач, не плач, моя дитино,
І не смути свого чола!
Не повернуть сльозі невинній
Того, що смерть уже взяла.
Сльоза лише псує ланіти,
Туманить блиск очей ясних.
Його нема, ї оцінити

Не зможе він страждань твоїх.
Він там, де спочиває серце,
Де ані часу, ані мір;
Огонь небес давно вже ллється
В його очей блаженний зір,
Святої музики дихання
Як вічне щастя там бринить...
Що значить дівчини ридання
Для гостя райського в цю мить?..
Ні, доля смертної людини,
Повір, мій ангеле ясний,
Не варта навіть і хвилини
Твоїх сумних дівочих мрій.
"У небеснім океані
Без керма і без вітрил
Тихо плавають в тумані

Хори трепетні світил.
У пустелі неозорій,
Не лишаючи сліда,
Хмари сходяться прозорі
У невпіймані стада.
Час побачення й розстання
їм ні в радість, ні в печаль,
їм майбутнє — без бажання,
їм минулого не жаль.
В день томливої тривоги
Ти про них лиш спом'яни;
Будь байдужа до земного,
Безтурботна, як вони!"
"Як тиха ніч своїм покровом
Огорне скелі і шпилі,
Як все на світі сном чудовим
Засне на втомленій землі;
Як вітер, повний супокою,

Повіє тихо над травою,
І пташка, схована у ній.
Полине в темряві німій,
Як, рос напившися медових,
Край виноградів смарагдових
Розквітне пишний квіт нічний,
Як тільки місяць золотий
Із-за гори тихенько встане
І крадькома на тебе гляне, —
До тебе буду прилітать,
І колисати ніжні мрії,
І на твої шовкові вії
Сни чарівливі навівать".
XVI
Слова замовкли... Мов примари
Пройшли, розвіялися сном.
І зачарована Тамара
Крізь сльози дивиться кругом...

У ній в нежданому прибої
І жаль, і захват із журбою;
З душі немов тягар упав,
Забила в жилах кров, як пломінь.
І довго голос невідомий,
Здавалось їй, у тьмі звучав.
І лиш на ранок сон бажаний
їй вії стомлені закрив,
Але думки її збудив
Передчуттям якимсь туманним
Цей гість, незнаний і близький,
В красі невиданій своїй;
Подібний до вогню, схилився
Він до її обличчя знову
І зором, сповненим любові,
На неї сумно так дивився,

Немов жалів її... Не схожий
Він був на ангела, що з божих
Небес до неї прилітав
І від гріха охороняв,
В вінці з проміння золотому,
Що на чолі сіяв святому...
Для нього слів у нас нема,
То був не пекла дух жахливий,
Він ніби вечір був мінливий:
Ні світло дня, ні ночі тьма.

ЧАСТИНА ДРУГА

І

"О татку мій, залиш погрози,
Свою Тамару пожалій!
Я плачу... Бачиш ти ці сльози?..
Вони не перші, тату мій!
Хай юнаки до мене линуть,
Несуть серця свої і юнь, —
Немало в Грузії красунь!
А я нікому за дружину

Не зможу бути, рідний мій!..
О, не кляни мене, постій!
Ти бачиш сам, я сохну, в'яну,
Мене терзає дух незнаний
Непереборних мрій огнем.
Я гину... Пожалій мене!
Не можу'бути я з журбою
В цих дум пекельному чаду;
За монастирською стіною
Я порятунок свій знайду.
Туди я пташкою полину,
Проллю святим журбу свою,
І келія, мов домовина,
Зустріне хай дочку твою..."

II

І в божий дім батьки Тамару
Навіки з дому одвезли,
У власяницю, мов на кару,
Красу дівочу одягли.
Та й під одежею святою,
Як під узорною чадрою,
Гріховна мрія знов і знов,
Серед свічок і молитов,
Дівочу хвилювала кров...
В вечірній час і в час ранковий,
Вночі і вдень, вночі і вдень,
Вона знайому чула мову
Серед божественних пісень.
В похмурому просторі храма
Сіяв, над блиском вівтаря,
Серед туману фіміама,
Знайомий образ, як зоря,
Й кудись примарною рукою
Тамару кликав за собою...

HI

Там, де чинари і тополі
Рядами стали в дружнім колі,

В тіні між пагорбів густій
Ховався монастир святий.
Як ніч надходили, мов хмара,
І серед гір лягала мла,
Лампада грішної Тамари
Крізь вікна сяево лила.
Там, у тіні дерев мигдальних,
Де ряд хрестів стояв печальних.
Безмовних вартових гробниць,
Тремтіли радо співи птиць,
І по камінню від криниць

Струмки холодні дзюркотіли,
В єдиний злившися потік
На дні ущелини, де лік
Природа квітам загубила.
IV
Було на північ видно гори,
В огні ранкової аврори,
Коли тонкий від диму слід
Синіє в глибині долини,
І, обернувшися на схід,
Молитись кличуть муедзини,
Й лякають дзвони тишину,
І будять монастир од сну;
Коли ідуть з гори крутої
По воду юною ходою
Грузинки з глеками. В ясну
Піднесли гори вишину
Снігами вкриті верховини.
У барв лілово-ніжній грі,
Що надвечірньої години
Були рум'яні від зорі;
І височів над гір юрбою,
Чоло підвівши вище хмар,
Казбек — Кавказу володар —
В чалмі із ризи парчової.

Та чистих радощів не знає
Тамари серце; в муках мрій
Уся земля здається їй
Сумною й темною без краю.
Чи кине ранок промінь свій,
Чи ніч покриє даль габою, —
Все будить розпач лиш у ній,
Усе охмарене журбою.
Як день погасне за горою

І пить росу почне трава,
Перед іконою святою
Вона сльозами вилива
Печаль свою, печаль безкраю.
Ридання, сповнене одчаю,
Лякає в тьмі мандрівника,
І дума він: "То дух прикутий
В печері стогне"... і рука
Його нагай міцніш стискає,
Й коня він швидше поганяє.
VI
А дні пливуть, нема їм дна.
Тамара часто край вікна
Сидить скорботна, одинока,
І зорить в даль уважним оком,
Зітхає й жде, під біг годин...
їй хтось шепоче: "Прийде він!"
Не марно в снах вона спокою
Не знала, й він з'являвся їй,
З очима в тоскності німій,
Під шепіт мови неземної...
Життя подібне їй до ночі,
Сама не відає чому:
Святим молитися захоче,
А серце молиться йому.
Без сил од боротьби з собою
Чи схилиться на ложе сна,

Уся в огні тремтить вона,
Пече подушка, давить млою
її гаряча тишина.
Нема куди втекти від муки,
І лиш туман стоїть в очах...
Обіймів ждуть жадібно руки,
Цілунки тануть на вустах...

VII

Покрила Грузії долини
Вечірня мла. Далеких гір
Уже туманяться вершини.
І Демон в думах про єдину
Знов прилетів у монастир.
І там, де мурій довгі тіні
Над сонним дзвоном ручаїв,
Він довго мирної святині
Порушить супокій не смів,
Здавалось, замір свій жорстокий
Готовий був покинуть він.
І під його нечутним кроком
Без вітру листя/в тьмі глибокій,
Тремтіло — ніби без причин...
Скрізь тишина стоїть незмінна...
Він зводить очі до вікна —
Неначе жде когось вона,
Лампади промінь звідти лине...
І от, мов вітер десь майнув,
Крилом вгамовуючи муки,
І розітнули тишину
Чинари дзвін і пісні звуки,
Що, наче сльози, потекли
Один за одним... мов зложив
На небі, для землі, той спів
Хтось ніжний-ніжний... І були
І звуки ті і весь той спів
Немов солодке щастя й туга!

Мов ангел із небес до друга
Шляхом таємним прилетів
І тихо річ свою повів,
Про дні далекі спогадання.
Уперше Демон і кохання,

І тугу зрозумів людей.
Вжахнувсь він, хоче відлетіти,
Але крило немов прибите:
І чудо! Із його очей
Сльоза на темні впала плити,
І досі можна бачить слід
Під монастирською стіною:
Його сльозою нелюдською
Наскрізь пропечений граніт!..
VIII
І він іде, любить готовий,
Щоб стать навік на путь добра.
І дума він — для щастя знову
Прийшла сподівана пора.
Неясний трепет сподівання,
Перед незнаним жах німий,
Неначе в першу мить кохання.
Опали дух його хмурний,
Лихе було в тім провіщання!
Він увіходить. Перед ним
Стоїть прекрасний херувим,
На варті грішної черниці,
Вінець на ньому промінiться
Огнями раю над чолом.
Тамару він закрив крилом,
І духа злого зір нечистий
Він засліпив огнем святим.
Були слова його огнисті
Докором сповнені тяжким:
IX
"Дух неспокійний, дух лукавий,
Хто ждав твоєї тут появи?

Тут думи чисті лиш живуть,
Тут не було гріха донині.

В мою любов, мою святиню
Не прокладай злочинну путь.
^Як ти насмілився прибуть?"
Лиха усмішка зазмііілась
У злого духа на устах,
Ненависть давня пробудилась
І загорілася в очах.
"Вона моя! — сказав він грізно. —
Залиш її, вона моя!
Ти рятувать з'явився пізно
І з нею нам ти не суддя.
На серце, сповнене гордині,
Я положив печать свою.
Твоєї тут нема святині,
Тут я паную і люблю!"
І херувим поникло глянув
На бідну грішницю, сумний...
Крильми махнув він і розтанув,
Як промінь сонця золотий.
X
Тамара
Ти хто такий? З жахливим словом
Тебе послав чи ад чи рай?
Чого ти хочеш?
Демон
Ти чудова!
Тамара
Хто ти такий? Відповідай!..
Демон
Я той, кого ти чула й знала
Ув опівнічній тишині,

Чия душа твоїй шептала,
Чий сум ти смутно відгадала,
Чий образ бачила вві сні.

Я той, чий зір в'ялить до краю
Ще молодий надії цвіт,
Кого живе все проклинає,
Кого ненавидить весь світ.к
Я цар пізнання і свободи,
Я бич рабів моїх земних,
Я ворог неба, зло природи —
І от я біля ніг твоїх!
До тебе я приніс з журбою
Молитву радісну мою,
Любові першої земної
Гарячі сльози... О, молю,
Мене ти вислухай з жалю!
Могла б ти словом повернути
Мене добру і небесам,
І, скинувши гріховні пута,
В новому блиску був я б там.
О, тільки вислухай, молю?
Я раб твій, я тебе люблю!
Свою зненаввдів я владу,
Як тільки я тебе зустрів,
І смертним бути захотів,
Безсмертю власному не радий.
Так, я позаздрив мимоволі
Неповній радості земній.
Не жить, як ти, в цім — стільки болю.
Нарізно — страшна жить мені?
Неначе променем нежданим
Спахнула враз душа моя,
Печаль на дні старої рани
Заворушилась, як змія.
Без тебе вічність неозора
І володінь моїх простори,
Немов без значення слова —
Розкішний храм без божества!

Тамара

Залиш мене, о дух лукавий!
Не вірю ворогові я...
0 боже мій! Душа моя,
Неначе вогняної лави,
Отрути сповнена... Ніяк
Молитви слів не пригадаю.
Мій розум слабне, я конаю...
1 вороття нема назад.
Послухай, ти мене загубиш.
Твої слова — вогонь і яд.
Скажи, чому мене ти любиш?

Демон

Чому, красуне? Розгадать
Не сила. Повний щастя знову,
З чола злочинного зірвать
Вінець я зважився терновий;
Я все минуле кинув в прах,
Мій рай, мій ад — в твоїх очах.
Люблю тебе так, як ніколи
Тебе любить ніхто б не зміг,
Всією силою і болем
Безсмертних дум і мрій моїх.
В душі твій образ, як святиня,
Живе від світу перших днів,
Мені як сонце він світив
В ефіру вічного пустині.
Тривожив думу він мою,
Твоє ім'я мені звучало,
В блаженства дні мені в раю
Тебе одної нестaвало.
Якби могла ти зрозуміть,
Яка нудьга, яка гіркота,
Коли не можна розділить
Ані страждань, ні насолоди,

Ні тишини, ні бур, ні гроз,
В віках самотньому блукати,

За зло похвал не дожидати
І нагороди за добро;
Терзатися самим собою,
І мукою, і боротьбою
Без мирних днів, без торжества!
Завжди жаліть, і не бажати,
Все бачить, знать і почувати
Всією силою єства,
Усе зненавидіть без краю
В віках, що в безвість одлітають,
На всьому бачить їх печать,
І все на світі зневажать!
Як тільки Богове прокляття
Збулось, став зразу відчувать я
Природи холод, що була
Для мене сповнена тепла;
Синіли навкруги простори;
Весільні бачив я убори
Світил, знайомих так давно...
Вони пливли, всі в злоті, мимо —
І що ж! Свойого побратима
З них не пізнало ні одно,
І став я кликати з одчаєм
Таких же гнаних, як і я,
Але облич, де лють безкрая,
Не міг пізнать уже ніяк.
І я крильми змахнув легкими,
Помчався — та куди, за чим?
Не знаю... Друзями своїми
Невизнаний, у світі цім
Лишився сам я, невтомимим.
Так без вітрил і без керма,

Розбитий бурею морською,
Хитливий човен за водою
Пливе... Одірвана від хмар,
Хмарина так летить і мріє,
Але ніде пристать не сміє.
Летить, мов кинене орля,

Бог зна куди і відкіля!
І я людьми не довго правив,
Гріху не довго їх навчав,
І благородне все неславив,
І все прекрасне проклинав.
Не довго... Чистий промінь віри
Назавжди погасив я в них...
Чи ж варт були зусиль моїх
Невігласи і лицеміри?
І я.помчав в тумани гір,
Що мандрівний манили зір,
Блукати в тьмі ночей глибокій...
І часто вершник одинокий,
Оманним зраджений огнем,
Летів у тьму разом з конем
І марно кликав... Слід кривавий
За ним на скелі червонів...
Але похмурі ці забави
Не довго тішили мій гнів!
В борні з.шаленим ураганом,
Що люто в груди бив мені,
У блискавицях і туманах
Шумливо мчав я в вишині,
Щоб у стихій бентежнім гулі
Тривогу серця заглушить,
Забути дні мої минулі,
Що не забуду ні на мить.
Всі люди, роджені землею

Для марних мук і поривань,
Моїх невизнаних страждань
Не варті й миті однієї!
Що люди? їх життя і труд?
їх смерть земних позбавить пут.
Надія є — небесний суд,
Що їх простить, хоч покарає.
Моя ж печаль незмінно тут,
їй краю, як мені, немає.
І не заснуть в могилі їй,

Вона то лащиться, мов змій,
То, мов огнем, пече без краю,
То душу кам'яно стискає,
І вир неугасимий цей —
Надій погаслих мавзолей!
Тамара
Мені страждань твоїх не треба,
Для чого знати їх мені?
Ти согрішив...
Демон
Чи проти тебе?
Тамара
Нас можуть чути!..
Демон
Ми одні!
Тамара
А Бог?
Демон
На нас він і не гляне, —
Він тільки небом зайнятий!
Тамара
А в пеклі кара невблаганна?
Демон
Ну що ж! І там я буду твій!

Тамара
Хто б ти не був, незнаний друже,
Твій голос душу порива,
В солодкім чарі, як недужа,
Твої я слухаю слова.
Коли ж вони в собі ховають
Туман облудливий, — і я...
О, пожалій мене, благаю!

Нащо тобі душа моя?
Невже красою я не схожа
На всіх, що зір твій проминув?
Цвітуть вони, неначе рожі;
Як тут, незаймане їх ложе
Рукою смертний не торкнув.
Ні, поклянись мені, благаю,
Скажи, — ти бачиш, я страждаю,
Солодкий жах мене проймає...
Ти зрозумів усе до краю,
І вірю — пожалієш ти.
Клянись мені... Нехай жадання
Тебе навік покине тьма.
Невже на світі для кохання
Вже непорушних клятв нема?
Демон
Клянусь я днем, коли повстанув
Цей світ, розкинутий кругом,
Клянусь огнем його останнім
І правди вічним торжеством.
Клянусь я злочину ганьбою,
Падінням, мукою образ,
Клянусь побаченням з тобою,
Розлукою, що жде на нас;
Клянуся силами і тьмами
Мені підвладних і рабів,

Мечами ангелів над нами,
Моїх безсмертних ворогів;
Клянусь пекельними вогнями,
Клянусь тобі усім святим,
Твоїми першими сльозами.
Останнім поглядом твоїм,
Безгрішних уст твоїх диханням
І шовком кучерів густим;
Клянусь блаженством і стражданням,
Коханням зоряним моїм, —
Від дум про помсти і гордині

Я відриваюся в цю мить,
Спокуси чар гіркий однині
Нікому серця не сп'янить;
Я небу ворогом не буду.
Молитва чиста сповнить груди,
Повірю знову я добру.
Сльозою каяття зітру
Я на чолі, тебе достойнім,
Сліди небесного вогню,
І світу з болем невигойним
Його покину метушню.
0 вір мені! В шукань горінні
Лиш я тебе збагнути міг.
Для мене ти — моя святиня,
1 владу всю свою віднині
Складаю я до ніг твоїх.
Від тебе щастя жду, як дару,
Я вічність дам тобі за мить.
В любові й злобі, вір, Тамаро,
Мене нікому не змінить.
Над зорі, хмари й блискавиці
Тебе візьму з собою я,
І будеш світу ти цариця,

Єдина подруга моя.
Спокійно й байдуже дивитись
На грішну землю будеш ти,
Де ні красою не зустрітись,
Ні щастя й миру не знайти.
Де тільки злочини та страти,
Де мучилась душа твоя,
Де не уміють ні кохати,
Ні так ненавидіть, як я.
Людей хвилинної любові
Хіба не знаєш ти сама?
Тривога молодої крові, —
А потім — і цього нема!
І переборе хто розлуку.
Краси нової бран новий,

Розчарування, втому, скуку,
Мінливий цвіт бажань і мрій?
Ні, не тобі в земній неволі
Призначено, на глум і сміх,
Зів'янути в тісному колі
Рабою ревнощів сліпих,
Між друзів кволих і нещирих,
Між ворогів, надій і мрій,
Згубивши час, і лік, і міру
Роботі марній і нудній!
За муром цим, під дзвонів клекіт,
Не згасне юнь твоя жива;
Завжди однаково далека
Ти від людей і божества.
Ні, не на це судило небо
Тобі у цьому світі жить;
Страждання інше жде на тебе
І інших радощів блакить.
Покинь свої старі бажання,

Лиши нікчемній їх юрбі,
Безодню гордого пізнання
За це відкрию я тобі.
Щоб слугувать тобі, покличу
Я юрби духів неземних,
Прислужниць юних, чарівничих
До ніг я покладу твоїх.
З зорі досвітньої для тебе
Зірву корону золоту,
Росою з квітів, що як небо,
Я окроплю корону ту.
Вечірнім променем рум'яним
Твій стан, як стрічкою, пов'ю
І ароматів океани
Навколо тебе розіллю.
Твої розвію я тривоги
Музикою, що як зоря,
Я возведу ясні чертоги
Із бірюзи і янтаря.

На моря дно, що в тьмі вирує,
Я опущусь, помчу за твердь,
Я все земне тобі дарую,
Люби мене]..
XI
І він ледь-ледь
Торкнувсь гарячими вустами
До губ тремтливих, і у тьмі
З його знадливими словами
Злились благання молоді.
Могутній зір палив їй очі
Страшним огнем. Крізь морок ночі
Над нею владно він сіяв
Огнем невиданих заграв...
І поцілунок враз гріховний

їй грудь, як блискавка, пропік —
І ночі тишину безмовну
Протяв жахливий болю крик...
XII
В той час обхідник опівнічний,
Один у мороці німім,
Обходив мури кроком звичним
Під сяйвом місяця блідим.
Пливли на небі дальні хмари
У голубому царстві снів.
І біля келії Тамари
Він тихий крок свій зупинив.
Там, за вікном, і крик і стогін
На мить прорвали тишину, —
Він руку зняв, мов для тривоги,
Над дошкою із чавуну.
Крізь келії тісної шиби
Чернець, недремний вартовий,
Почув і поцілунки ніби,
І ніби зойк якийсь тяжкий!
І серце сторожа старого

Гріховний сумнів полонив.
І знову тиша, знов мовчання
Навкруг. Лиш чути здалеки
Густого листя трепетання
Та плескіт бистрої ріки.
І в тишині канон святого
Спішить обхідник прочитать,
Щоб чарування духа злого
І грішні думи відігнать.
Хрестом він хоче заспокоїть
Схвильовану раптово грудь,
І в тьму тривожною ходою
Продовжує знайому путь.

XIII
Як пері в сні, вона була
В гробу під білим покривалом,
Що ніби млою облягало
Печальний сніг її чола.
Закрила вії смерть востаннє...
Та хто б, о небо, не сказав,
Що зір під ними не чекав
На дотик губ чи світло раннє?
Але даремно заливав
їх промінь золотом заграв,
І марно з невимовним жалем
їх рідні губи цілували.
Ні... Смерті грізної печать
Ніщо не в силі вже зірвать!
XIV
Ніколи ще, у жодні свята,
Вбрання Тамари не було
Таке розкішне і багате,
їй груди, руки і чоло
Залляли квіти ароматом.
Так обрядить її велів

Закон, узятий від батьків.
Квітки її стискали руки,
Мов із землею на розлуку.
Ніщо в обличчі не було
Ознакою кінця страшного
Від шалу пристрасті п'янкого;
В своїй красі її чоло
І риси, ніжні й благородні,
Як мармур мертвий і холодний,
Позбавлений чуття й ума,
Таємний, наче смерть сама.
Усмішка дивна і несміла

Застигла на її устах,
Вона багато говорила
І сум будила у серцях.
У ній зневага і благання
Душі, що відлітає в рай,
Остання дума і останнє
Землі покірливе "прощай".
Була усмішка та примарна,
Як промінь осені блідий,
Останній промінь, відблиск марний
Очей, погаслих назавжди.
Так в час вечірньої утоми.
Коли у морі золотому
Лишає день багряну путь,
І тіні падають в долини,
Сніги Кавказу на хвилину
Рум'яний відблиск бережуть,
І сяють горді верховини.
Але цей промінь неживий
Ніде вже відблиску не має,
І шлях нікому не осяє
З вершини в кризі голубій!..
XV
Юрбою рідні і знайомі
Готові вже в печальну путь.

Рвучи волосся й до утоми
Б'ючи себе в старечу грудь,
В останній раз Гудал рушає
На білогривому коні, —
І похід вирушив. Три дні
І ночі путь їх бути має.
Там між дідів старих кісток
Спокійний жде її куток.
Один із прадідів Гудала,

Що люд і села грабував,
Коли біда його спіткала
І умирати час настав,
Щоб дні гріховні замолити,
На верховині скель з граніту
Поставить церкву слово дав.
І скоро між снігів Казбеку
Підвівся одинокий храм,
І кості лютого, абрека
Знайшли навіки спокій там.
І стала цвинтарем в ті дні
Та скеля, де простори сині:
Неначе там, у вишині,
Тепліш по смерті в домовини
Неначе там, де вітру спів,
Ніхто вже сну не потривожить!..
Та марно? Мертвий снить не може
Про сум і радість давніх днів...
XVI
В ефіру синьому просторі
Один із ангелів святих
Летів на крилах золотих
І душу грішну ніс між зорі
В обіймах праведних своїх.
Солодким словом сповідання
її він болі відганяв,
Сліди гріха, сліди страждання
Сльозами з неї він змивав.

Здаля прозорі звуки раю
Уже леліяли їм слух,
Як враз їм путь перетинає
З пекельної безодні дух.
Він весь, як вихор темнокрилий,
Як чорна блискавка сія,

І гордовито, певний сили,
Промовив він: "Вона моя!"
На груди ангела припала,
Ховаючи в молитві жах,
Тамари грішної душа,
їй долю зараз вирішали,
Знов перед нею він стояв.
Та, боже, хто б його пізнав?
Яким огнем йому горіли
Зіниці, грізно помутнілі!..
Така там лють... І край їй де?..
Смертельним холодом могили
Обличчя віяло бліде.
"Залиш її, примаро аду! —
Небесний гість йому сказав, —
Вже ти доволі сняткував;
Тут не твоя панує влада.
Суда жаданий час настав.
Вже їй чужі земні тривоги,
Як пута, що на ній були.
Для неї дні важкі пройшли,
Така безсмертна воля Бога!
Давно на неї ми чекали,
її душа була із тих,
Життя яких, як блиск світання,
В огні нестерпного страждднння,
Бажань нездійснених земних.
Рука творця їх струни ткала
З проміння іншого, ніж всіх.
Не для землі вони постали,
Й земля постала не для них!

Ціною муки заплатила
Вона за сумнівів одчай...
Вона страждала і любила —

Й відкрився для любові рай!"
І ангел строгими очима
На духа злобного зирнув,
Змахнув крильми він золотими
І в синім небі потонув.
І Демон, мукою розп'ятий,
Прокляв безумний порив свій,
Щоб, як завжди, в світах блукати
Самотньо й гордо, без відради,
І без любові, й без надій.
На схилі кам'янім гори,
Край Койшаурської долини,
Ще і до нашої пори
Старі підносяться руїни.
Про них страшні оповідання
Дітей лякають уночі...
Як привид, пам'ятник останній
Про днів казкових далечінь
Поміж гіллям дерев чорніє.
Внизу розкиданий аул,
Земля цвіте і зеленіє,
І гомону далекий гул
Доносить вітер. Каравани
Пливуть у даль, де синь лунка,
І, падаючи крізь тумани,
Вирує піною ріка.
Під грою сонця золотою
Своєю вічною весною
Радіє й тішиться земля,
Мов безтурботливе маля.
Та сумно в замку. Онімілий,
Він одслужив чергу свою,
Як дід, що пережив, похилий,
І любих друзів, і сім'ю.

Як ніч настане, в прохолоді
Незримі мешканці його
Святкують радісно свободу,
Дзижчать і бігають кругом.
В кутку павук нечутно лине,
Й пряде химерне павутиння;
Зелених ящірок сім'я
У сяйві на покрівлі грає,
І обережлива змія
Із тьми щілини виповзає
На плити ґанку: то за мить
Зів'ється в коло, то лежить
При світлі смугою тонкою,
Огнем лисніючи страшним,
Як меч на полі бойовім.
Вже зайвий мертвому герою!..
Так дико скрізь. Ніде сліда
Минулих днів: немов вода
Так довго, довго їх змивала.
І вже ніщо, ніщо кругом
Не нагадає про Гудала
І про любов дочки його!
Лиш церква на стрімкій вершині,
Де сплять вони у тишині,
Про дні минулі, давні дні
Між хмар нагадує й донині.
Біля старих її воріт
На варті чорною юрбою
Стоять граніти, вітру літ
їм не дає в снігах спокою,
І, замість броні бойової,
Покрив їм груди вічний лід.
Обвали виснуть, як загроза,
В снігів холодному цвіту,
Мов водоспади, що морозом

їх закувало на льоту.
І хуга там дозором бродить,
Здуває пил із стін старих,

То пісні довгої заводить,
То в тьмі гукає вартових;
Почувши в далині туманній
Про давній храм в тій стороні,
Зі сходу хмари лиш одні
Спішать на прощу караваном.
Та над мерців холодним сном
Ніхто не плаче вже давно,
їх стереже Казбек незмінно
В своїй одежі сніговій,
І вічним гомоном людина
їх не стривожить супокій.
1841